

УДК [379.85:64.069.6]008(477)

О.С. Ляховська

КУЛЬТУРА СЕРВІСУ В УКРАЇНСЬКОМУ КРУЇЗНОМУ ТУРИЗМІ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Поняття «круїзний туризм» у вітчизняній науковій літературі практично не зустрічається. Ані в «Туристському словникові-довідникові» В.Федорченка і І.Мініч [11], ані в одному з «найсвіжіших» видань із красномовною назвою «Сучасні різновиди туризму» М.Кляпа і Ф.Шандора [5] про круїзний туризм і згадки не має. Між тим, цей термін інтенсивно вживається в публікаціях у вітчизняних ЗМІ, а у російському науковому дискурсі є повноправним серед категорій і понять сучасної туристології. Приміром А.Бабкін у своєму підручнику круїзному туризмові присвятив окрему главу [1]. На його думку, круїзний туризм поєднує у собі кілька видів туризму – рекреаційний, спортивний, лікувально-оздоровчий, пізнавальний.

Й поготів у вітчизняному науковому дискурсі не йде мова про культуру сервісу у круїзному туризмі. Однак такі джерела, як періодичні видання свідчать про жваве обговорення цієї проблеми в колі фахівців-практиків. А джерела архівні – про те, що культура сервісу в туризмі, і круїзному також, була проблемою ще за радянських часів. Тому мета статті: визначити характер культури сервісу в українському круїзному туризмі радянської доби.

Під культурою сервісу в круїзному туризмі будемо розуміти якість послуг із переміщення (перевезення), тимчасового розміщення (проживання), харчування і рекреації, що надаються туристам під час здійснення річкового, озерного, морського, океанічного або змішаних форм круїзу. Що стосується визначення круїзу, то А.Бабкін під круїзом розуміє мандрівку на водних видах транспорту, що включає берегові екскурсії, огляд пам'яток портових міст, а також різноманітні розваги на борту морських і річкових лайнерів [1].

Схоже визначення належить і авторам «Туристичного словника-довідника», які під круїзом розуміють туристську поїздку «з використанням транспортних засобів (як правило, водних) не тільки для перевезення, але і як засобів розміщення, харчування і обслуговування» [11; 72].

Сервісу в радянському туризмі, тим більше у круїзному, присвячено лише поодинокі публікації вітчизняних (радянських і пострадянських) науковців.

Г.Гарбар у своїй монографії торкається питань культури обслуговування туристів у внутрішньому туризмі радянських часів. Зокрема, наводяться цікаві архівні документи, що дозволяють скласти уявлення про обслуговування в круїзах по Дніпру [3].

Окремі відомості з цього предмету містяться у роботах Т.Дьорової, В.Зінченка, М.Олексійко, С.Поповича, В.Федорченка [9-4].

Разом із тим, про давні традиції «круїзного туризму» на водних артеріях Російської імперії свідчить і художня література. З твору О.Островського «Бесприданниця» відомо, що російське купецтво розважалося у такий спосіб: пароплав орендувався на певний час, якщо він не був власністю того, хто вирішив розважитися; для «учасників круїзу» завозилися алкогольні напої і харчі, запрошувався циганський хор. Так, із піснями та танцями, пароплав вирушав у «круїз» Волгою. Є всі підстави вважати, що схоже дозвілля мало місце і на головній українській річці – Дніпрі. Можливо, що замість циганських хорів «туристів» розважали під час круїзу хори українські. Принаймні, підстави так вважати надають архівні матеріали, щоправда, вони містять відомості про річкові круїзи Дніпром вже радянської доби. Найбільш рання екскурсія на пароплавах у радянській Україні, принаймні з тих, про які відомо, була організована 9 червня 1919 року культурно-просвітницькою комісією Київської ради професійних спілок для своїх членів. Пароплав із 1700 екскурсантами супроводжували два оркестри, а також український, російський і єврейський хори. Для проведення пізнавальних лекцій в якості гідів були запрошені спеціалісти з питань ботаніки і геології [9; 90].

Отже, під час круїзу суміщалося розважальна програма з просвітницькою: читалися лекції з природничих наук.

Значно більше уваги радянськими туристичними організаціями приділялося культурі сервісу в морських круїзах за міжнародними маршрутами.

Перший морський круїз за радянських часів відбувся 1930 року на теплоході «Абхазія» і був здійснений навколо Європи. Організований він був ТПТЕ (Товариство пролетарського туризму та

екскурсії – всесоюзна туристична організація – О.Л.) для 250 ударників праці. Теплохід заходив до Німеччини, Італії і Туреччини (Велика Британія і Франція не дозволила заходити до своїх портів) [10; 51].

Відродження круїзного туризму в СРСР у повоєнний період розпочинається з 50-х років. Так у 1955 р. теплохід «Баторій» привіз до Ленінграду понад 700 туристів із Франції [10; 83], а 1957 р. «Інтурист» на теплоходах «Грузія» і «Перемога» організував морські круїзи для радянських туристів з Одеси до Ленінграду навколо Європи. Культурна програма складала важливу частину подорожей і передбачала активний і інтелектуальний відпочинок.

Морські і річкові круїзи здійснювалися і під егідою профспілкових туристичних організацій. Так, 1959 р. Центральна рада з туризму й екскурсій ВЦРПС організувала перший річковий маршрут. Круїзи швидко набрали популярності. Якщо у 1960 р. профспілками «орендувався лише один пароплав («Адмірал Нахімов»), на борту якого здійснили подорож 1070 туристів із 14 областей республіки», то «у 1970 р. орендувалося вже 16 пароплавів, що перевезли 27,5 тис. туристів, а у 1985 р. учасниками морських і річкових круїзів стали 200 тис. туристів» [7; 120].

Отримували розвиток і річкові та морські екскурсії місцевого значення в тих областях України, які мали відповідну акваторію. Так, приміром, Миколаївське бюро подорожей та екскурсій впроваджувало річковий круїз «Миколаїв-Київ-Миколаїв», який з 1968 р. здійснювався на дизель-електроході «Карл Маркс» за маршрутом № 811-а [3; 170].

Про популярність цього різновиду туризму, що поєднував у собі транспортні послуги з послугами розміщення, харчування і рекреації, свідчать річні звіти про теплохідні маршрути за навігацію. Звіти подавалися до УРРТ – Українську республіканську раду з туризму – (з 1969 р. УРРТЕ – Українська республіканська рада з туризму та екскурсій) щорічно до 1 грудня по кожному турпароходу і маршруту.

Згідно, наприклад, «Звіту про роботу теплохідних маршрутів Миколаївського бюро за сезон 1973 р.» було здійснено 13 туристичних рейсів на борту д/з «Карл Маркс», реалізовано 2830 путівок, всього подорожі здійснило 2476 чол.» [3; 170]. За навігацію 1974 р. було зроблено 14 рейсів, перевезено 2491 туристи [3; 171].

У «Додатку до звіту про теплохідні маршрути за навігацію 1974 р.» зазначалося, що «в усіх рейсах на дизель електроході «Карл Маркс» організоване 3-х разове гаряче харчування згідно прейскуранту по 2 руб. 50 коп. на туриста в день... Скарг на харчування не надходило». І додавалося: «Слід відмітити хорошу роботу з постачання ресторану продуктами харчування Відділами робітничого постачання м. Запоріжжя, Дніпропетровська і Херсона» [3; 171]. «Скарг на харчування не надходило. Навпаки, у книзі скарг і пропозицій багато позитивних відгуків і вдячних записів туристів за добре харчування і високу культуру обслуговування в ресторані. І навіть цитувався запис з цієї книги: «Колектив ресторану зумів забезпечити приготування різноманітної смачної і калорійної їжі для туристів при високій культурі обслуговування» [3; 241]. Судячи з цього ж документу, санітарний стан дизель електроходу відповідав вимогам: «Постійно дотримувалася чистота в каютах, салонах, на палубах і інших місцях». І навіть наводився запис у книзі скарг та пропозицій, зроблений групою туристів: «Чистота на судні підтримувалася настільки добре, що нагадувала нам кращі санаторії країни.

Подорож виявилась настільки чудовою, що всі хороші слова ми приносимо на знак вдячності всім, хто щоденно намагався бути на висоті, бути достойним членом комуністичного колективу, звання, завойованого колективом судна» [3; 242].

На водному маршруті Миколаїв-Київ-Миколаїв курсував ще один теплохід «В.Чумак». Про культуру обслуговування на цьому маршруті відомо з документу, що додавався до вже згаданого «Звіту»: «Додаток про роботу на водному маршруті «Миколаїв-Київ-Миколаїв» на пароході «В.Чумак». З приводу екскурсійного обслуговування відмічалось, що протягом всієї подорожі зривів екскурсій не спостерігалось, екскурсій по всіх містах проводилися на належному рівні [3; 242]. А з приводу комфорту і санітарних умов зазначалося, що туристи «проживають у 4-х місних каютах; культурно-масові заходи проводяться у салоні». Як негатив відмічалось, що «недооблаштований ізолятор і кімната гігієни». Проте «протягом всього маршруту скарг з боку туристів не спостерігалось» [3; 242].

Сприятливі покращення культури обслуговування на транспорті (як взагалі у сфері, що надавала послуги туристам) повинна була система соціалістичного змагання.

Міжнародні круїзи використовувалися радянською владою для проведення агітаційно-

ідеологічної роботи. Тому і сервіс був, з одного боку, більш високого рівня, ніж на внутрішніх круїзах, але з іншого – у дозвіллево-розважальній частині – еkleктичного, ідеологічно-розважального гатунку. Особливо яскраво це виявлялося в молодіжних круїзах, якими опікувалася організація Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» при ЦК ВЛКСМ, створена 1958 р. Так, у 1978 році теплоходи «Грузія» і «Леонід Собінов» доставили радянську молодь для участі в XI всесвітньому фестивалі молоді та студентів у Гавані. В музичних салонах теплоходів відбувалися не тільки концерти, але й зустрічі делегацій [10; 104].

У 80-х роках БММТ «Супутник» ЦК ЛКСМ України організовано десятки морських круїзів для радянської молоді до країн Азії, Африки, Латинської Америки з метою «пропагування досягнень радянської України у будівництві комунізму, принад радянського способу життя».

Один із таких круїзів по лінії «Супутника» відбувся у січні-лютому 1986 р., коли 128 українських юнаків і дівчат на теплоході «Латвія» відвідали країни Західної Африки: Анголу, Нігерію, Бенін, Сьєрра-Леоне, Гвінею Бісау. Під час подорожі учасники круїзу, виконуючи ідеологічні настанови ЦК ЛКСМУ, «пропагували радянський спосіб життя, внутрішню та зовнішню політику КПРС і Радянської держави, ідеї фестивального руху молоді, всесвітньо-історичне значення 40-річчя Перемоги над гітлерівським фашизмом і японським мілітаризмом. Пропагандистська програма здійснювалася через спільні мітинги, двосторонні фестивалі, зустрічі та дні дружби, концерти і спортивні змагання, на яких були присутні посол СРСР у Нігерії та урядовці африканських країн» [4; 21].

Основним портом для круїзного туризму не тільки УРСР, але й СРСР виступала Одеса. В Одесі базувався Чорноморський пасажирський флот. Порт був відправною точкою круїзів внутрішньою акваторією Чорного моря: круїзи по Кримсько-Кавказькій лінії були дуже популярні у СРСР. Маршрут круїзу: Одеса-Ялта-Новоросійськ-Сочі-Сухумі-Батумі-Одеса пролягав уздовж живописних берегів Криму і Кавказу. Круїз здійснювались на судах «Шота Руставелі», «Іван Франко», «Аджарія», «Башкирія».

Варто зазначити, що два перших теплоходи належали до нового, на той час, класу круїзних суден. Унаслідок зростання популярності круїзного туризму, СРСР замовив серію судів у НДР, де на верфі «Mathias Thesen Werft» у 1964 році зі стапелів зійшло перше судно серії «Іван Франко». За ним – «Олександр Пушкін» 1965 р., «Тарас Шевченко» в 1966р. , «Шота Руставелі» 1968 р. Завершував серію лайнер «Михайло Лермонтов» у 1971 р. [8]. Теплоходи облаштованно на рівні тогочасного комфорту. Так, на «Шота Руставелі» туристів зустрічали світлі просторі каюти с душовими кабінами. В більшості кают було встановлено сейфи. Для відпочинку туристів на судні передбачено два басейни і сауни, спортивні зали, масажний кабінет, спортмайданчик на верхній палубі, де туристам пропонувалися міні-ігри, кінозал, дискотека, сім барів із меню на будь-який смак, один із них нічний, казино, зала ігрових автоматів, дитячий клуб, магазини, перукарня і медичний пункт. Лайнер почав здійснювати морські круїзи між портами Одеси і Батумі з липня 1968 р. [8]. Теплохід побудований на замовлення Міністерства морського флоту СРСР для Чорноморського регіону, де, крім «Шота Руставелі», здійснювали круїзи лайнери «Іван Франко» і «Тарас Шевченко» («Олександр Пушкін» і «Михайло Лермонтов» були приписані до Балтійського морського пароплавства).

Ці круїзи були невід'ємною частиною відпочинку еліти радянського суспільства, адже квитки на них придбати було складно. Під час круїзів перед туристами виступали популярні радянські артисти естради, кіно і театру: Леонід Утьосов, Володимир Висоцький, Аркадій Райкін, Марк Бернес [6]. В одному з круїзів у серпні 1973 р. на «Шота Руставелі» в якості туристів були В.Висоцький і М.Владі зі своїми синами [8].

У молодіжних круїзах передбачались такі культурно-дозвілєві заходи, як вечори інтернаціональної дружби, тематичні зустрічі і диспути, мітинги солідарності. Після розпаду СРСР у 1991 р. чорноморські круїзи припинилися [6].

Одеса була третім в СРСР містом за обсягами прийому іноземних туристів. Перші середземноморські круїзи, що вирушали з Одеси, розпочалися з 1967 р. Приводом для їх початку стали домовленості між ОАЄ і СРСР, згідно яких до Єгипту, аби компенсувати брак європейських туристів унаслідок арабо-ізраїльського конфлікту, спрямовувалися радянські туристські групи. В один бік група туристів мандрувала морем, у зворотному напрямі – літаками. Друга група туристів рухалася їй назустріч: спочатку літаком, потім морем. Під час морського відрізу круїзу туристи відвідували Варну, Стамбул, Неаполь і прибували до Олександрії, з якої автобусами діставалися Каїру. Інші групи прилітали одразу до Каїру з Одеси, а поверталися морським шляхом [10; 83].

Починаючи з 1982 року був введений круїз Дніпром «Ріка-море» з Києва до Херсону, далі Чорним морем до Одеси, звідти Дунаєм до Русе (НРБ) і Джурджу (Румунія). На той час це був єдиний круїз подібного типу у світовій практиці [10; 89].

Вимоги до персоналу т.зв. «контактної зони» – офіціантів, барменів, екскурсоводів, покоївок, що обслуговував іноземних туристів, були дуже високими: «крім вільного володіння двома-трьома іноземними мовами, знання історії країни й історії мистецтв, співробітники... повинні були вільно орієнтуватися в розстановці політичних сил у світі. Вони мали оволодіти вмінням знаходити оптимальний вихід у несподіваних ситуаціях, уміти цікаво розповідати і вчасно замовчати. Обов'язковими були такі особисті якості, як доброзичливість, гарні манери і приємна зовнішність» [10; 55].

Особлива увага під час здійснення міжнародних круїзів приділялась наданню послуг харчування. Так, у Чорноморському морському пароплаванні існувала група харчування пасажирського флоту [2; 4], фахівці якої не тільки забезпечували якісне обслуговування екіпажів суден, але були підготовлені для надання високоякісного сервісу з послуг харчування під час морських круїзів іноземним туристам. При наданні послуг харчування обов'язково враховувалися особливості національних гастрономічних культур туристів: їх релігійні приписи і заборони, звичний набір продуктів, черговість подачі страв і напоїв тощо. Кухарі були добре обізнані з технологією приготування страв тієї чи іншої національної кухні. Для цього персоналу видавалися спеціальна довідникова література. Так, фактично настільною книгою бортового кухаря був «Довідник судового кухаря», що видавався спеціалізованим одеським видавництвом і витримав кілька видань.

Приміром, туристам із НДР, ФРН і Австрії рекомендувалися меню з врахуванням того, що кухня цих країн відрізняється великою кількістю бутербродів, страв зі свинини, яловичини, птиці, дичини, риби. Слід було враховувати, що картопля і овочі вживаються зазвичай у відвареному вигляді, а прянощі та приправи – помірно. Характерним є використання ковбас, сосисок, сарделок для приготування закусок, перших і других страв. Чай вживається обмежено [2; 225].

При складанні меню для туристів із країн близького Сходу: Йорданії, Іраку, Лівану, Саудівської Аравії, Сирії, Турції – слід було враховувати релігійні харчові табу: виключення свинини та виробів із неї. Зазначалося, що в кухні країн цього регіону широко використовується баранина, інколи – яловичина, птиця, риба, різноманітні овочі і рис, прянощі, перець, цибуля, часник, різноманітні гострі і ароматичні коріння. Популярні молочнокислі продукти: кефір, сметана, сир, мучні страви, хліб вживається тільки білий. Основний напій – чай [2; 215].

При приготуванні страв для туристів із Болгарії пропонувалося враховувати, що в болгарській кухні поширено вживання овочів у будь-якому вигляді. З м'ясних страв – свинина, баранина, яловичина, птиця; з молочних продуктів – кисле молоко, сир і бринза [2; 218].

В угорській кухні більше використовується яловичина, свинина, телятина і птиця, менше – баранина. Зазначалося, що відмінною рисою угорської кухні є поширення споживання борошна, паприки, свинячого жиру і сметани. Слід було враховувати також, що в цій кухні рідко вживають страви з рубленого м'яса і котлети. До гарнірів м'ясних і рибних страв додаються мариновані овочі [2; 223].

Для харчування туристів із Великої Британії дозволялося використовувати різне м'ясо, крім жирної свинини. Зазначалося, що страви з рубленого м'яса і соуси англійці вживають мало, проте віддають перевагу різним видами риби і овочів. Зверталася увага, що на гарнір подаються тільки овочі та картопля, а рибні супи, гарніри з круп, ковбаси, сосиски, пельмені, млинці не рекомендуються зовсім. Наголошувалося на тому, що англійські туристи характеризуються усталеними гастрономічними смаками. Так, на сніданок вони кожного дня вживають однакові страви: вівсяну кашу, варені яйця, яєчню, омлет, джем, мед, білий хліб або булку [2; 220].

Для якісного харчування італійських туристів рекомендувалося враховувати особливості італійської кухні, яка славиться макаронними виробами, особливо спагеті. До відварених макаронних виробів додаються масло, тертий сир, різні приправи у вигляді соусів. Широко використовують овочі і прянощі. М'ясо будь-яке за виключенням жирної свинини [2; 230].

Основними продуктами індійської кухні є рис, овочі, горох, молоко і молочні продукти, яйця, олія, риба. Замість хліба коржі з ячного борошна або проса. Міцний чай, можна з молоком. Особливість індійської кухні у тому, що вона виключає яловичину, а частина населення, додавалося у «Довіднику», взагалі не вживає м'яса. Для урізноманітнення страв додаються спеції і приправи, серед яких найбільш популярне каррі – суміш із червоного і чорного перцю, мускату, кориці, гвоздики,

імбиру, горіхів, гірчиці, петрушки, кропу, часнику [2; 227-228].

У польській кухні широко використовуються овочі, рибні, м'ясні і молочні продукти, втім майже не вживається баранина. До борщів і щі замість хліба прийнято подавати гарячу відварну картоплю. Соуси до м'ясних страв додаються дуже рідко. Поширені киселі, причому готують їх густими, майже як желе. З гарячих напоїв перевагу віддають чорній каві [2; 232].

У румунській кухні переважають блюда з натурального м'яса, особливо приготовлені на відкритому вогні: решітці або вертелі; риба і овочі у свіжому, відвареному, солоному, квашеному і маринованому вигляді. Найпопулярніша страва – мамалига. Обід обов'язково завершується чорною кавою [2; 234].

Для туристів зі США та Канади пропонувалося готувати овочеві та фруктові салати. М'ясо і птицю подавати тільки з овочевим гарніром. Зелений салат подається нарізаним великими шматками в натуральному вигляді. Якщо до страви додають сметану, то вона подається окремо. Після фруктового десерту – кава, рідше чай. Зазначалося, що перші страви в американській кухні мало поширені, проте великим попитом користуються різноманітні напої [2; 236].

Французька кухня, наголошувалося у «Довіднику», славиться різноманіттям соусів і використанням при виготовленні страв виноградних вин, коньяків, лікерів. Для надання особливого смаку і пахощів використовуються ароматичні трави: чабрець, кервал, естрагон, розмарин. Ще один оригінальний прийом – «підпалення» їжі. Для цього перед подачею до столу готову гарячу страву (частіше за все м'ясу) поливають коньяком і підпалюють. Це надає страві специфічний аромат і присмак [2; 239].

Туристів із Чехії і Словаччини не розрізняли, тому і секрети кухні об'єднували. Зазначалося, що в чехословацькій кухні широко використовується свинина у будь-якому вигляді. Значно менше від м'яса вживається риба. Для підвищення смакових якостей використовують різні спеції і прянощі. Гарніри до порційних страв – овочеві. До м'ясних страв частіше за все подається тушкована капуста [2; 242].

Аналогічно не розрізняли туристи з балканських країн, що входили до складу тодішньої Югославії. Тому, наприклад, зазначалося, що характерною особливістю югославської кухні є використання різноманітних овочів: томатів, баклажан, перцю, цибулі, часнику, а також оливкової олії і сиру, який подається як закуска, риби, баранини, яловичини, свинини, птиці, фруктів, кавунів та динь, горіхів, а також різних духмяних трав і прянощів [2; 244].

При характеристиці японської кухні наголошувалося на тому, що її основу складає рис, тваринні і рослинні морепродукти. Зазначалося, що японці вживають тільки білий хліб і приправляють різними соусами і спеціями. Однаково вживають яловичину, свинину і птицю. Популярні страви з яєць, овочеві салати. Японці мало солять їжу, а деякі страви взагалі готують без солі. Перші страви вживають тричі на день порціями по 200-250 г. Улюблений напій – зелений чай [2; 247].

Цей перелік дозволяє також дізнатися, з яких країн були іноземні туристи. Привертає увагу відсутність у круїзах туристів із Греції, Іспанії, Ізраїлю, Ірану, Єгипту, Китаю, Латинської Америки, країн Африки і Австралії. Представлені всі країни тодішнього соціалістичного табору, за виключенням Куби і Монголії.

Існували і варіанти харчування для туристів з особливими потребами: у дієтичному харчуванні, а також на випадок захворювання «морською хворобою». Для останнього було розроблене так зване «штормове» харчування, меню якого складалося зі страв, що містили велику кількість солонко-копчених продуктів, а також житні сухарі, сушки, галети. Перші страви слід було готувати густими з додаванням спецій [2; 14].

Отже, в міжнародних круїзах радянських часів вимоги до культури сервісу були високим. Окрема увага приділялася якості послуг харчування. Кухарі на круїзних судах були добре обізнані з особливостями національної кухні різних країн: основним набором страв, технологією їх приготування, популярними або, навпаки, забороненими продуктами. Офіціанти суворо дотримувалися правил обслуговування, порядку подачі страв, напоїв та їх поєднання. Підготовка цих категорій працівників контролювалась, тому їх професійні якості були на високому рівні.

Морські круїзи акваторією Чорного моря були популярними і відносилися до категорії радянського елітного відпочинку. Під час круїзів велика увага приділялася культурно-розважальній складовій: перед туристами виступали відомі радянські артисти естради і кіно. Культурно-розважальний сервіс у міжнародних молодіжних круїзах відрізнявся підвищеною заідеологізованістю

і пропагандистським спрямуванням.

Порівняно з обслуговуванням внутрішніх туристів іншими видами транспорту під час річкових круїзів сервіс на судах із розміщення, харчування, санітарно-гігієнічний – був на доволі високому рівні.

Джерельні приписи

1. Бабкин А.В. Специальные виды туризма. – Режим доступу: <http://tourlib.net>.
2. Бучкарик М.С. Справочник судового повара / Под общей ред. доц. И.Белокопя. – 4 изд., перераб. и доп. / Бучкарик М.С., Тимофеева В.Д., Ченгал З.А. – Одесса: Маяк, 1988. – 294 с.
3. Гарбар Г.А. Развитие социокультурного института гостинности в украинском туризме 60-80-х гг. XX ст.: На матеріалі Миколаївської обл.: Моногр. / Г.А. Гарбар. – Миколаїв: Вид-во Південнослов'янського ін-ту Київського славистичного ун-ту, 2007 – 267 с.
4. Зінченко В.А. Молодіжний туризм в Українській РСР у 70-80-х рр. XX ст.: На основі діяльності «Супутника»: дис... канд. іст. наук. – Донецьк, 2003.
5. Кляп М.П. Сучасні різновиди туризму / Кляп М.П., Шандор Ф.Ф. – К.: Знання, 2011. – 334 с.
6. Круїзний туризм. – Режим доступу: <http://culture.odessa.gov>.
7. Попович С.І. Соціально-економічні передумови розвитку туризму в Україні та поширення його інфраструктури в 60-х – першій пол. 80-х рр.: На прикладі системи профспілкового туризму / С.І. Попович // З історії вітчизняного туризму: Зб. статей. – К.: Ін-т туризму федерації профспілок України, 1997. – С. 115-126.
8. Теплоход «Шота Руставели» («Assedo») и судьбы лайнеров серии «Иван Франко». – Режим доступу: <http://korabley.net>.
9. Федорченко В. Історія екскурсійної діяльності в Україні: Навч. пос. / Федорченко В., Костюкова О.М., Дьорова Т.А., Олексійко М.М. – К.: Кондор, 2004. – 166 с.
10. Федорченко В. Історія туризму в Україні: Навч. пос. / Федорченко В., Дьорова Т.А. – К.: Вища школа, 2002. – 195 с.
11. Федорченко В. Словник-довідник туристських термінів / Федорченко В., Мініч І.М. – К.: Дніпро, 2000. – 156 с.

Резюме

Стаття присвячена культурі сервісу в українському круїзному туризмі радянського періоду.

Ключові слова: культура сервісу, круїзний туризм, морські круїзи, річкові круїзи.

Summary

Lyahovska O. A culture of service is in Ukrainian cruise tourism of soviet period

The article is devoted to consideration of service culture in cruise's tourism of Soviet Ukraine.

Key words: service culture, cruise's tourism, cruises by sea, cruises by rivers.

Аннотация

Статья посвящена культуре сервиса в украинском круизном туризме советского периода.

Ключевые слова: культура сервиса, круизный туризм, морские круизы, речные круизы.